

VAN DER NOOTSKA
PALATSET, STOCKHOLM
2001-01-22

Två kön – två åldrandekulturer?

Ett könsperspektiv på åldrande och äldreomsorg

Konferensdokumentation

Två kön – två åldrandekulturer?

Ett könsperspektiv på åldrande och äldreomsorg

Konferens på van der Nootska Palatset, Stockholm 2001 03 22

VETENSKAPSJOURNALIST ULLA-BRITT STRÖMBERG DOKUMENTERADE KONFERENSEN

Konferensen arrangerades av Sveriges Gerontologiska Sällskap (SGS) och den parlamentariska beredningen SENIOR 2005 – äldrepolitik för framtiden.

Innehållsförteckning

Manliga och kvinnliga bilder av åldrandet i skönlitteraturen

Merete Mazzarella

”Jag vill inte ha en man på morgonen.”

Om manligt och kvinnligt i omsorgsarbetet, och om männens situation i en kvinnodominerad äldreomsorg

Anders Bergh

Nästan-fattiga i det vittrande folkhemmet

Om ekonomisk utsatthet bland äldre kvinnor

Evy Gunnarsson

Under det rosa och blå täcket

Skillnader mellan äldre mäns och kvinnors hälsa utifrån tvillingstudier

Bo Malmberg

Genus sedd i åldrandets spegel

Greta Frankel

Grattis på pensioneringsdagen!

Synen på mäns och kvinnors pensionärstillvaro i de massproducerade gratulationskort

David Gaunt

Ansvar, kärlek och försörjning

Om kvinnor och män anställda som anhörigvårdare

Ann-Britt Mossberg Sand

Manliga och kvinnliga bilder av åldrandet i skönlitteraturen

– För den som bara vill läsa en enda bok om åldrandet rekommenderar jag "Sommarboken" av Tove Jansson. Det sade Merete Mazzarella i sin expose över litterära skildringar av åldrandet. Hon menade också att skönlitteraturen ger en djupare och rikare bild av att vara människa än vad samhällsvetenskaperna gör.

– Jag tror att skönlitteratur kan ge existentiell vägledning, men det tror inte andra litteraturvetare längre. Jag anser att litteraturen ger en mer intressant, rikare och djupare bild av att vara människa än samhällsvetenskaperna. Skönlitteraturen är bra på att gestalta viktiga ambivalenser, och jag är förvissad om att det mesta här i livet är ambivalent. Det sade Merete Mazzarella, professor vid Avdelningen för nordisk litteratur vid Helsingfors universitet, och som nyligen kommit ut med boken "Då svänger sig sommaren kring sin axel. Om konsten att bli gammal".

Fullbordanslitteratur

Man brukar anse att det finns lite skönlitterärt skrivet om åldrandet. Den åsikten hade Simone de Beauvoir i sin bok "Ålderdomen" som kom på 1970-talet, men Merete Mazzarella menade att det var ett felaktigt omdöme då och är felaktigt idag; det har kommit fler och fler skildringar av åldrandet.

– Simone de Beauvoir kan dock ha rätt i att det mesta som skrivs är beklämmande bilder av åldrandet. Pessimismen tror jag har samband med att man använder skildrandet av åldrandet för att förmedla en livssyn. För exempelvis Eugène Ionesco och Samuel Beckett är det tacksamt att skildra gamla dementa för att illustrera att allt mänskligt liv är sammanhangslöst, men egentligen handlar det ju om en livssyn, inte om åldrandet i sig, sade hon.

Det finns utvecklingsromaner, barndomsskildringar etc., men vad kan man kalla skönlitteratur om åldrandet? Merete Mazzarella lyfte fram den amerikanska litteraturvetaren Constance Rooke som skapat begreppet fullbordanslitteratur för skönlitteratur om åldrande, om en tid då man anpassar sig till olika typer av rollförluster, gör

bokslut, vänjer sig vid döden. Enligt Constance Rooke kommer det nu mer och mer av sådana fullbordansböcker.

– Fullbordanslitteratur är ett intressant begrepp, som kan ges innebörden att när vi blir gamla kommer den verkliga sanningen om oss fram, som tydliggör vad kärnan i vårt liv varit, kommenterade Merete Mazzarella.

Fina kvinnobilder

Merete Mazzarella ville inte gärna generalisera om könsskillnader i skönlitteraturen, generaliseringar är ju just något man undviker i litteraturen där enskilda människooden istället sätts i fokus. Men hon nämnde en rad fina svenska skildringar av äldre kvinnor, i t ex "Farmor och Vår Herre" av Hjalmar Bergman, "Ett ögonblick i sänder" av Gerda Antti, "Gör mig levande igen" av Kerstin Ekman och "Törnrosa-sviten" av Ingrid Sjöstrand.

"Törnrosa-sviten" handlar om ett kvinnokollektiv, från skolåren på 1930-talet till deras ålderdom idag. I slutet av sista delen sitter de gamla kvinnorna i bastun och pratar om att bli gammal. En säger: "Jag tror det är meningen att man ska bli av med alla sina tjurigheter" och Merete Mazzarella anknöt återigen till fullbordansperspektivet: Det som blir kvar när man blir av med "tjurigheterna" är kanske kärnan i oss? Hon tog också upp tanken att många medelålders kvinnor ser detta att bli äldre som en period när man kan tillåta sig bli en smula excentrisk, något som kan anas i följande rad i en dikt av finlandssvenskan Solveig von Schoultz: "Äntligen upphörde hon att försöka behaga ...".

"Sommarboken" och "Solstaden"

Den finlandssvenska författaren Tove Jansson har givit många porträtt av äldre och Merete Mazzarella rekommenderade varmt "Sommarboken" för den som bara vill läsa en enda bok om åldrandet. Boken handlar om gamla farmor och lilla barnbarnet Sophia som på sätt och vis är i samma situation – de är båda marginaliserade på grund av sin ålder. Författarinnan ger en insiktsfull beskrivning av farmors krympande livshorisont, och hur hon känner att det som är hennes identitet och stolthet inte längre går

att kommunicera – hon har tappat lusten att berätta och de unga runtom henne skulle inte förstå vad hon talade om.

Boken "Solstaden" av samma författarinna handlar också om åldrandet men i en totalt annorlunda miljö. "Sommarboken" utspelar sig i finska skärgården, "Solstaden" i en pensionärsstad i Florida. Skoningslöst skildras pensionärernas krampaktiga försök att hålla sig unga. Allt i staden är arrangerat så att ingen ska påminnas om åldrandet eller tidens gång.

Dystra mansbilder

De exempel som Merete Mazzarella gav på skönlitterära skildringar av mäns åldrande var av det dystra slaget. Hon hänvisade först till några klassiska skildringar: novellen "Döden i Venedig" av den tyske författaren Thomas Mann och "Människan under holocen" av schweizaren Max Frisch. I den förstnämnda beskrivs hur mannen, en utifrån sett "fin humanist" åker till Venedig och börjar falla sönder som människa. Han dör i kolera men på ett bildligt plan dör han som offer för sina egna drifter som han undertryckt. "Människan under holocen" handlar om en 74-årig man som lever isolerad i flera veckor i en

bergsby och antecknar olika fakta på lappar, t ex olika typer av åska. Denna besatthet av fakta har att göra med existentiell panik som han försöker hålla stängen. Han dör och innan dess kommer han till insikt om sitt livs meningslöshet.

Merete Mazzarella tog också exempel från engelsmannen Kingsley Amis och amerikanen Philip Roth. Kingsley Amis avskydde att bli gammal och beskriver i "The old devils" den gamle mannens situation: "Kvällen börjar efter frukost, det finns inget att hålla sig nykter för." I en bok av Philip Roth diskuterar två män som är nära vänner prostataoperation, sakligt men utan förtrolighet. Den ene nämner att en prostataoperation kan leda till impotens och inkontinens utan att avslöja att det hänt honom själv. Därmed avsäger han sig ju också det emotionella stöd som vännen eventuellt kunde vara i stånd att ge honom.

”Jag vill inte ha en man på morgonen”

Om manligt och kvinnligt i omsorgsarbetet, och om männens situation i en kvinnodominerad äldreomsorg

Det kvinnliga perspektivet har totalt dominerat hemtjänstens arbete och ”manliga sysslor” som att laga en droppande kran, lämna in stryktipset etc har negligerats. Och nu när man aktivt arbetar för att få in fler män i hemtjänsten verkar meningen vara att männen ska göra arbetet precis som kvinnorna alltid har gjort det. Det sade Anders Bergh som efterlyste ett ändrat tänkesätt hos arbetsgivarna med utrymme för även ett manligt perspektiv.

– Män blir särbehandlade i hemtjänsten av både arbetskamrater och hjälptagare. Det sade Anders Bergh, utredare på Socialstyrelsens äldre enhet, som talade av egen erfarenhet. I slutet av 1980-talet och början av 90-talet arbetade han som vårdbiträde inom hemtjänsten som extraknäck medan han studerade etnologi, och sina erfarenheter använde han sedan som underlag för en studie om manligt och kvinnligt i äldreomsorgen.

På konferensen beskrev han hur män möts av en rad ifrågasättanden från hjälptagarna av typen ”Kan du verkligen städa?” Å andra sidan får män beröm för bagateller: ”Vad duktig du är som kan diska!” I båda fallen handlar det ju om fördomar hos de gamla.

Som manligt vårdbiträde kan man ha två strategier menade Anders Bergh, antingen ta fördomarna på allvar och ägna sig åt traditionellt manligt arbete (laga teven, smörja gångjärn etc) eller agera utifrån att fördomarna är felaktiga och göra traditionella kvinnoysslor. I båda fallen blir mannen positivt bemött, antingen för att han fixar saker som ingen tänkt på att ta sig an eller för att han är så duktig eller komisk när han gör traditionellt kvinnligt hushållsarbete. ”En 90-årig kvinna tycker det är lustigt att se en man hänga gardiner”, kommenterade han.

Männen på undantag?

Hamnar gamla män på undantag i omsorgen? Anders Bergh belyste frågan med sina erfarenheter som observatör på ett sjukhem. Där studerade han två olika fyrabäddsrum: ett för kvinnor och ett för män. I kvinnorummet bar damerna individuella kläder, sängarna var bäddade med olika filtar, det fanns blomsterkransar på väggen och till-

gång till veckotidningar. Det var också ofta kvinnlig personal i rummet, som pysslade om kvinnorna. I mansrummet hade männen likadana byxor, sängarna hade likadana filtar, det var kala väggar, inga tidningar. Det fanns sällan personal inne hos männen.

– Varje kvinna gjordes varje morgon till en egen individ, men männen sågs som ett kollektiv. Det handlar inte bara om personalens synsätt utan även de anhörigas. De äldres behov av att bli sedda och bekräftade blev sämre tillgodosett hos männen, konstaterade han.

Vad kan man då göra åt detta? Anders Bergh berättade om ett initiativ som byggde på ett manligt perspektiv istället för det traditionellt kvinnliga. Exemplet kommer från ett servicehus där personalen tyckte det var svårt att locka männen ut ur sina lägenheter till terapilokalen.

I terapilokalen var personalen kvinnlig och ordnade aktiviteter som till exempel vävning och bakning – inte speciellt lockande för äldre män. Men när en man blev anställd några timmar i veckan ordnade han en välbesökt herrmiddag i servicehuset och fick de gamla herrarna att komma på möte där man beslutade att göra en utflykt till Tekniska Museet. Han hade en intressegemenskap med männen som den kvinnliga personalen inte hade och han såg deras behov.

Oönskat möte

Anders Bergh tog också upp frågan om prioriteringar inom hemtjänsten. Högsta prioritet har vad han kallade första hjälpen-insatser, t ex att se till att de gamla tar sin medicin, får i sig vätska, är rena från exkrementer. Här finns i princip ingen valfrihet för den äldre och man kan uttrycka det som att hon/han behandlas som ett objekt. Det kan också innebära att en äldre kvinna mot sin vilja får acceptera manlig hjälp med intimhygien. Förr uppstod då och då sådana situationer på långvården – nu kan hon ställas inför det oönskade mötet i det egna hemmet. Anders Bergh ställde frågan: ”Var känns det svårast att bli behandlad som ett objekt – i sjukhusmiljö eller i det egna hemmet?”

– Prioritet nummer två ägnas traditionellt kvinnliga sysslor. Det finns t ex en stark tradition inom hemtjänsten att städa och göra rent och det ska göras som man alltid gjort.

Själv fick jag gliringar av kollegor om jag lät disken själv torka och istället pratade en stund med den äldre, sade han.

Onormalt perspektiv

– När dessa prioriterade uppgifter är klara, då anses jobbet gjort. Att teven inte fungerar, att vattenkranen droppar, att lämna in stryktipset, att åtgärda ett skrangligt köksbord – det räknas inte in i traditionell hemtjänst och finns inte som arbetsuppgifter. Genom åren har det skapats ett onormalt perspektiv som förnekar det manliga. Nu vill man rekrytera män till hemtjänsten men utgångspunkten är att män ska göra jobbet så som kvinnorna alltid gjort det. Mycket vore att vinna om arbetsgivaren istället var mer flexibel, och också kunde anlägga ett manligt perspektiv på hemtjänstarbetet. Exempelvis borde det finnas en bormaskin och en bra verktygsväska vid varje hemtjänstenhet.

– När jag studerade arbetet inom hemtjänsten såg man

inte den manliga sidan av arbetet. Idag tycks dessutom många "kvinnliga sysslor" ha dragits in och då återstår bara första hjälpen-insatserna, resten skjuts över till anhöriga. Det är ett av problemen med dagens hemtjänst, liksom det är ett problem att män är i minoritet bland personalen. Det behövs män inom hemtjänsten, gärna äldre män, summerade Anders Bergh.

Nästan-fattiga i det vittrande folkhemmet

Om ekonomisk utsatthet bland äldre kvinnor

År 1975 hade kvinnliga ålderspensionärer i genomsnitt 71 procent av männens pensioner. På 90-talet hade skillnaden ökat: kvinnliga ålderspensionärer hade bara 59 procent av männens pensioner. Äldre kvinnors villkor diskuteras sällan, sade Evy Gunnarsson som lyfte fram några kvinnoliv i skuggan av välfärden.

– Äldre kvinnor kommer ofta i skymundan, även när fokus ligger på kvinnors villkor. Det sade Evy Gunnarsson, forskare vid Institutionen för socialt arbete, Stockholms universitet. Hon tog upp situationen för den grupp äldre kvinnor som ibland behöver socialbidrag för att klara sig, en grupp man sällan hör talas om.

Evy Gunnarsson utgick från intervjuer hon gjort med sju kvinnor som var mellan 70 och 86 år när de intervjuades och som någon gång sökt socialbidrag. Kvinnorna har växt upp under en tid då Sverige gick från att vara ett fattigt land till att bli ett välfärdssamhälle. Ingen av kvinnorna har levt upp till det ideal vi har idag med tvåförsörjarfamiljen, där kvinnan ska vara ekonomiskt oberoende av mannen och väletablerad på arbetsmarknaden. Det är ett ideal som inte gällde när dessa kvinnor var unga och bildade familj; då var det vanligt att omsorgen om familj och hushåll gick före ett eget ekonomiskt oberoende. Men långa perioder som hemmafru och i deltidsjobb har resulterat i låg pension och låg ekonomisk standard på ålderdomen.

Livslopps forskning

Intervjuerna ingick i en studie med syftet att förstå varför medelålders och äldre kvinnor behöver söka socialbidrag för sin försörjning, men har vidgats till att också försöka förstå hur kvinnornas livslopp har formats i den svenska välfärdsstaten. I så kallad livslopps forskning studerar man ofta "normala" livslopp, som kan vara giltiga beskrivningar för en stor grupp individer, men Evy Gunnarsson har intresserat sig för vad hon kallar det utsatta livsloppet, som kan innebära ett liv i fattigdom eller nästan fattigdom.

– Det utsatta livsloppet tenderar att komma i skuggan

av det normala, typiska livsloppet. Utvecklingen för pensionärsgruppen är ett exempel. Generellt sett har pensionärer fått det bättre, men det gäller inte alla och det är framför allt kvinnor med låg pension som är ekonomiskt utsatta, sade hon.

Medan skillnaderna mellan mäns och kvinnors löner har minskat de senaste decennierna så gäller det omvända för ålderspensionärer. År 1975 hade kvinnliga pensionärer i genomsnitt 71 procent av männens pensioner. På 1990-talet hade kvinnliga pensionärer 59 procent av männens pensioner, vilket främst beror på att männen oftare har arbetat heltid hela arbetslivet och därmed får full ATP.

Magda, Inga och Ragna

Med ett undantag är de intervjuade äldre kvinnorna upp vuxna i arbetarhem under knappa förhållanden. Ingen av dem hade möjlighet att få utbildning efter folkskolan utan de fick börja arbeta som springflicka, elev i en parfymaffär etc. Evy Gunnarsson lyfte fram tre kvinnoöden som representerar tre olika livslopp: Magda, Inga och Ragna.

Magda, 71 år, gifte sig som 18-åring och var hemmafru när barnen var små. Så småningom tog hon tillfälliga arbeten, och därefter olika jobb som t ex kontorsvaktmästare. Hon pensionerade sig vid 64 års ålder, och har förutom sin egen lilla pension också änkepension efter sin man.

Inga, 80 år, gifte sig när hon var 25 år, fick ett barn och blev hemmafru. Hennes man dog och några år senare gifte hon om sig och fick två barn till. När hon var 39 år skilde hon sig och levde som ensamstående mamma till tre barn. När barnen var i skolåldern började Inga arbeta halvtid på ett varuhus och fortsatte med det tills hon pensionerades vid 65 år.

Ragna, 74 år, gifte sig aldrig utan bodde med sina föräldrar fram till deras död. Hon arbetade många år som kontorist och var de sista 20 åren av sitt yrkesliv hemvårdssassistent på heltid. Vid 63 års ålder kände hon sig trött och utsliten och pensionerade sig. Hon gjorde ett så kallat förtida uttag av pensionen vilket innebar att hennes pension reducerades för all framtid.

Tack vare änkepensionen har Magda bäst pension av de tre, Inga har den lägsta.

Socialbidrag till mat

Samtliga intervjuade kvinnor levde på relativt blygsamma inkomster som låg i närheten av socialbidragsnormen. Ingen av dem hade tillgångar som exempelvis fritidshus eller pengar på banken. De hade alla känt av försämringar under början av 90-talet när bostadstilläggen för pensionärer sänktes och avgifter för läkarvård, medicin och kommunal hemhjälp höjdes.

– Försämringarna kunde innebära en fördyring på bara några hundra kronor i månaden, men varje hundralapp är känbar när man lever på marginalen. Dessutom har kvinnorna i många år levt på en ekonomiskt mycket begränsad nivå, kommenterade Evy Gunnarsson.

När varken pension eller statens generella trygghets-system kan ge tillräcklig försörjning återstår det behovs-prövade socialbidraget. Magda sökte en enda gång för att få hjälp med en skyhögt tandläkarräkning, men fick avslag för att hon bedömdes ligga 1 600 kr över bidragsnormen. Ragna sökte socialbidrag en gång när bostadstillägget minskades och hon inte hade pengar till mat. Hon bedömdes då ligga cirka 500 kr över bidragsnormen, men fick matpengar. Inga tillhör den grupp kvinnliga ålders-pensionärer som återkommande har behövt söka och fått

socialbidrag för att klara sitt uppehälle, trots att socialbidraget ju är tänkt som ett tillfälligt stöd.

Begränsat liv

Sverige har ingen officiell definition av vad som ska räknas som fattigdom, men man brukar använda socialbidragsnormen som mått; de som har så låg inkomst att de är berättigade till socialbidrag kan betecknas som fattiga. Bland kvinnliga ålderspensionärer har 20 procent en inkomst strax under socialbidragsnormen, bland männen är det 8 procent.

Begreppet fattig är relativt och ska ses mot bakgrund av det samhälle individen lever i. För de äldre kvinnorna kan fattig betyda att aldrig kunna unna sig något utöver mat och hyra, inte ha råd att köpa presenter till barn och barnbarn, känna sig socialt isolerad därför att man inte kan bjuda hem bekanta och ständigt oroa sig för att pengarna inte ska räcka.

– Allt fler lever allt längre och en stor andel av dem är kvinnor. Socialförsäkringssystemet gynnar i första hand ett manligt lönarbetarbete som inte tar hänsyn till kvinnors och mäns olika omsorgsansvar, framhöll Evy Gunnarsson.

Under det rosa och blå täcket

Skillnader mellan äldre mäns och kvinnors hälsa utifrån tvillingstudier

Sverige är välkänt för sitt unikt stora tvillingregister som också utnyttjas i äldreforskningen. Genom att studera äldre olikkönade tvillingpar kan man undersöka åldrande och könsskillnader hos en grupp kvinnor och män som är så lika varandra som möjligt. Det sker i "Genderprojektet" som presenterades av Bo Malmberg.

Sverige har ett unikt stort tvillingregister som handhas av Karolinska Institutet (KI). Genom ett samarbete med KI har forskare från Institutet för Gerontologi vid Hälsohögskolan i Jönköping fått tillgång till tvillingregistret för ett longitudinellt projekt med syfte att undersöka könsskillnader i hälsa och hälsobeteende hos äldre människor. Projektet kallas Genderprojektet och presenterades på konferensen av projektledaren Bo Malmberg, docent i psykologi.

När forskarna väl var klara med det mödosamma arbetet att spåra upp gällande adresser till tvillingpar med en syster och en bror födda 1906–25 skickade man ut en enkät år 1994 som besvarades av 605 olikkönade tvillingpar i åldrarna 69–89 år. Därefter valde forskarna ut 249 tvillingparen i åldrarna 70–80 år som intervjuades, testades med psykologiska test och fick en medicinsk hälsoundersökning. Denna datainsamling ägde rum 1995–1997.

Kvinnorna har sämre ekonomi

Tvillingparen bor utspridda över hela Sverige. Bo Malmberg redogjorde först för bakgrundsvariabler som civilstånd och ekonomi. Männerna är oftare gifta än kvinnorna, 75 procent respektive 50 procent. Inte oväntat är andelen änkor större bland kvinnorna (37 procent) än andelen änklingar bland männen (12 procent).

Männen har bättre ekonomi; de har både bättre egen pension och lever oftare med en partner och har därmed tillgång till ytterligare en pension i hushållet. Kvinnorna har sämre egen pension och mindre ofta tillgång till en partners pension, eftersom många kvinnor är änkor.

Kvinnorna har kortare skolgång än männen. "Karriärvägarna" skiljer sig också åt – männen har fortsatt arbeta i stort sett hela arbetslivet, medan kvinnorna oftare

har valt (eller tvingats välja) familjekarriär, dvs arbete i hemmet.

Tankeförmåga har samband med andningskapacitet

När det gäller kognitiva test är kvinnorna duktigare än männen på flera test, t ex bildminne och ordminne, och de är perceptuellt snabbare ("snabbare i huvudet"). Av två spatiala (rumsliga) test är männen bättre än kvinnorna på det ena, på det andra presterade män och kvinnor lika. Ett synonymtest som kvinnor annars brukar vara bättre på än män visade ingen skillnad mellan könen.

Olika funktionsmätningar gjordes också och forskarna studerade sambandet mellan kognitiv förmåga och:

- andningskapacitet, som för både kvinnor och män visade sig ha samband med den kognitiva förmågan
- handstyrka, som hos männen har samband med kognitiv förmåga, men inte hos kvinnorna
- blodtryck, som hos kvinnor har samband med kognitiv förmåga, men inte hos männen.

Livsstilsfrågor

Både kvinnor och män säger att det är viktigt att vara fysiskt aktiv och uppger i lika hög grad att de är det. Kvinnor tänker mer än männen på att försöka äta nyttig mat och undvika skadlig mat.

Få av tvillingbröderna eller tvillingssystrarna röker numera: 16 procent av männen röker och 9 procent av kvinnorna. Så många som 66 procent av kvinnorna har aldrig rökt, bland männen är det 25 procent som aldrig tagit ett bloss.

– Här kan vi vänta oss helt andra siffror när 40-talisterna blir gamla, en bekymmersam situation eftersom rökning kanske är den största enskilda faktorn med betydelse för hälsan, kommenterade Bo Malmberg.

Inga kvinnor snusar och inga kvinnor har provat att snusa! Bland männen snusar 5 procent och 10 procent har provat att snusa. Båda könen är lika goda "kaffemostrar", det är nämligen ingen skillnad mellan kvinnor och män i kaffedrickande och inte heller vad gäller tedrickande. Däremot dricker männen mer alkohol än kvinnorna, vare sig det är frågan om sprit, starkvin, vin eller öl.

Hälsoparadoxen

Vilka hälsoskillnader fann då forskarna? Bo Malmberg tog upp den så kallade hälsoparadoxen: att kvinnor är mer sjuka än män, men lever längre, och konstaterade att man ser samma mönster i Genderprojektet. Kvinnor uppger sig ha fler sjukdomssymtom än männen (av en lista med 30 symtom).

– Men om man delar in sjukdomssymtomen i tre kategorier: aldrig livshotande, ibland livshotande och alltid livshotande framträder ett annat mönster, sade Bo Malmberg.

I kategorin "aldrig livshotande sjukdomssymtom" överväger kvinnor, i kategorin "ibland livshotande" finns män och kvinnor i lika hög grad men i kategorin "alltid livsho-

tande" är det fler män än kvinnor som uppger att de har sådana symtom.

Ny uppföljning

En uppföljning med samma omfattande testningar av tvillingparen har gjorts 1999–2001, dvs fyra år efter den första undersökningen. Forskarna håller nu på att analysera resultaten från uppföljningen och Bo Malmberg bad att få återkomma vid ett senare tillfälle för att berätta om vad som hänt under fyraårsperioden.

Genus sedd i åldrandets spegel

Föreställningar om äldre kvinnor är mer skiftande än om äldre män. Förr kunde äldre kvinnor skildras som kraftfulla, om än osympatiska varelser, exempelvis som farliga häxor. I dagens samhälle är äldre kvinnor ofta en osynlig grupp eller ses som stackare som det är dubbelt synd om: de har ju "fel" kön och "fel" ålder, sade Greta Frankel.

Tidigare ansågs de egenskaper som kopplades till kön och ålder som biologiskt givna fakta, men numera ses de även som sociala konstruktioner. Det vi kallar genus – egenskaper vi uppfattar som manliga och kvinnliga – ses numera också i stor utsträckning som sociala konstruktioner, dvs det är vi människor som laddar begreppen med deras innebörd, beroende på den kultur och tid vi lever i.

Som sociala konstruktioner är både "äldre" och "genus" mångtydiga begrepp, men synen på den åldrande kvinnan visar mer ambivalens än synen på mannen. Det sade samhällsvetaren Greta Frankel och exemplifierade med hur den äldre kvinnan i folksagorna ibland har rollen som den goda feen och ibland som en farlig häxa.

Osynliga kvinnor

– Idag framträder en helt annan uppfattning om den gamla kvinnan. I samhällspolitiska diskussioner och i statistiken tycks äldre kvinnor antingen ses som offer, t ex i TV-reportage om vanvård på sjukhem, eller också är de osynliga, konstaterade hon och gav två exempel på osynligheten. Det ena gällde pensionssystemen i Sverige och flera andra industriländer där man inte verkar ha tagit den gamla kvinnan med i beräkningen när systemen utformas. Det andra exemplet gällde en rapport om äldre kvinnors hälsa i Stockholms län där det visade sig vara svårt att få fram statistiska data om äldre kvinnor – de var "osynliga".

Uppfattningen att äldre kvinnor inte får väcka uppmärksamhet utan snarare ska "tona in i väggen" tycks ha internaliserats av de äldre kvinnorna själva. Det framkom i gruppintervjuer med äldre kvinnor som Greta Frankel har redovisat i rapporten "Den klädsamma pensionären" (1999) inom forskningsprogrammet "Åldrandets kultur". Många av de intervjuade hade bestämda åsikter om hur

äldre kvinnor ska klä sig: diskret men inte tantigt, inte dra till sig uppmärksamhet och absolut inte sextigt.

Dubbelt handikapp

– Man kan fundera mycket över varför även den kvinnovetenskapliga forskningen visat så lite intresse för äldre kvinnor, sade Greta Frankel. En engelsk forskare menar att det kan bero på att de kvinnovetenskapliga forskarna själva är färgade av den negativa syn på äldre som finns i samhället eller att de inte ser sina äldre medsystrar som goda förebilder.

Den negativa synen på äldre, eller ointresset för äldre, hör samman med att i dagens samhälle ligger fokus på människor i produktiv ålder; det är de som räknas. Gamla människor är inte produktiv arbetskraft och räknas inte som riktiga samhällsmedborgare. Det kan man till exempel se i en del enkätundersökningar som utesluter äldre över 75 år.

Gamla kvinnor har dessutom förlorat ungdomens attraktionskraft och den betydelse de hade som mödrar till det uppväxande släktet. De tillhör också fortfarande det kön som samhället tenderar att missgynna. Susan Sontag har beskrivit situationen för äldre kvinnor och pekat på att de således har ett dubbelt handikapp: de har både "fel" kön och "fel" ålder. Greta Frankel framhöll hur det kan få ödesdigra konsekvenser i sjukvården inom områden där mätvärden och insamlad kunskap baseras på manliga patienter och inte är relevanta för äldre kvinnor.

Psykodynamisk tolkning

Det finns forskare som menar att kvinnor och män blir mer lika i sina värderingar i de höga åldrarna, båda könen blir mer konservativa och pragmatiska. Psykologen David Gutmann anlägger ett annat, psykodynamiskt, synsätt på kvinnors och mäns åldrande och hur de närmar sig varandra: den äldre kvinnan tillåter sig att bli mer "falsk", aktiv och att visa sin aggression utåt medan den åldrande mannen blir mer fredlig och passiv.

Grattis på pensioneringsdagen!

Synen på mäns och kvinnors pensionärstillvaro i de massproducerade gratulationskort

– En mångfald av kort, en enfald i innehållet. Så karakteriserade David Gaunt de massproducerade kort som gratulerar till den förestående pensioneringen. Det är främst manliga figurer som avbildas, och de tecknas ofta som slappa, inaktiva och med en alkoholhaltig dryck inom nära räckhåll.

David Gaunt är professor i historia och planeringschef på Baltic and East European Graduate School (en internationell forskarskola för östeuropeiska studier) vid Södertörns högskola. Han har samlat på pensioneringsgratulationskort sedan 1988 och är nu ägare till cirka 250 kort från 15 länder. Av dem visar 90 procent en bild av en man, eller ett djur som representerar en man. Den ojämna könsfördelningen kan kanske förklaras med att i många länder är det främst män som arbetar ända fram till pensioneringen. Kort som producerats i Sverige har oftare en kvinna på bilden än kort från andra länder. Korten säljs i snabbköp, tobaksaffärer och blomsterhandeln.

Mannen i hängmattan

– Allmänt sett ger korten en bild av kvinnan som parant och aktiv, hon är beredd att strax ge sig iväg någonstans. Mannen tecknas som tillbakalutad, med slutna ögon, ibland med en drink vid sin sida och ger inget intryck av att vilja lämna solstolen eller hängmattan, där han ofta befinner sig, sade David Gaunt. Korten kan ses som en populärkulturell uttrycksform vars innehåll samspelar med vissa vanliga uppfattningar om könen, t ex kvinnan som pådrivande till olika aktiviteter medan mannen mest vill ta det lugnt och vila sig.

Att den nyligen pensionerade mannen vilar i en hängmat-

ta är ett vanligt motiv. David Gaunt såg det symboliskt: pensioneringen är ett "halvvägs" tillstånd, liksom att vara i en hängmatta, man har inte fötterna på jorden men är inte heller i himlen och man kan ramla ner!

Liksom på gratulationskort till födelsedagar och namnsdagar är det vanligt med gulliga djurmotiv. Den pensionerade mannen representeras då oftast av en björn men där finns också tigrar, rävar, elefanter, strutsar m.m.

Skämtsamma texter

Det finns både kort med glada motiv som utlovar en bekymmerslös, vilsam tillvaro och kort med en sorglig stämning, exempelvis en ensam man som vandrar med sin hund. Verklighetsförankringen är som regel svag:

– Alla personer man ser är ganska fria från rynkor, man ser aldrig en käpp eller en rollator, konstaterade David Gaunt.

Många kort har en humoristisk prägel, ibland med en skämtsam text. Ett exempel är ett engelskt kort på en man i hängmattan med ett drinkglas till hands. Kortet har texten: "Gratulerar till pensioneringen, du har arbetat för det, du har förtjänat det, men tyvärr ... – och här får man vända sida för att läsa resten – ... "regeringen har spenderat pengarna".

Ansvar, kärlek och försörjning

Om kvinnor och män anställda som anhörigvårdare

Äldreomsorgens insatser räcker inte på långa vägar för att täcka behoven. Man beräknar att anhöriga till äldre ger dubbelt eller tre gånger så mycket hjälp som samhället. Trots detta har ekonomiskt stöd till vårdande anhöriga minskat framhöll Ann-Britt Mossberg Sand.

– Vårdande anhöriga har kunnat få ersättning för sitt vårdarbete sedan 1950-talet. Idag kan den anhörige antingen vara anställd som anhörigvårdare eller få vårdbidrag eller anhörigbidrag. Men de flesta som vårdar en anhörig har inte betalt alls, kanske för att man inte ser det som ett arbete som kan avlönas eller man kanske inte känner till möjligheterna att få ersättning.

Det sade Ann-Britt Mossberg Sand, forskare vid Sociologiska institutionen vid Göteborgs universitet. Hon presenterade resultat från en studie hon gjorde 1992–95 om anställda anhörigvårdare i 86 kommuner.

Det är kommunen eller Försäkringskassan som betalar ersättning till anhörigvårdaren. Den som är anställd ingår i kommunens hemtjänst och den som får hjälp betalar hemtjänstavgift till kommunen enligt gällande taxa. En behovsprövning görs för att avgöra hur många timmar vårdtagaren ska få.

Att få anhörigvård

Anhörigvård är inte bara en fråga om att vårda äldre; hälften av vårdtagarna är under 65 år. De som får hjälp är vanligen barn, make/maka eller förälder till anhörigvårdaren.

Totalt sett är det ungefär lika många av båda könen som vårdas av en anställd anhörigvårdare. Männerna dominerar som vårdtagare i alla åldrar upp till 80 år, men bland vårdtagare över 80 år är de flesta kvinnor. Cirka 10 procent av de som får hjälp av anhörigvårdare är barn med olika funktionshinder som vårdas av en förälder.

Att ge anhörigvård

I Ann-Britt Mossberg Sands studie ingick nära 1 200 anställda anhörigvårdare, och av dem var drygt 1 000 kvinnor. Endast 10 procent av anhörigvårdarna var

anställda på heltid, främst mammor till handikappade barn. Av de manliga anhörigvårdarna var ungefär hälften make till den anhörige medan kvinnorna fördelade sig mer jämnt mellan kategorierna maka, förälder eller dotter till den anhörige.

– Av anhörigvårdarna i studien var 14 procent över 65 år. Egentligen får man inte vara anställd som pensionär men en del hemtjänstassistenter har gjort undantag från reglerna. En helt rimlig bedömning eftersom arbetet med att vårda den anhörige ju inte upphör bara för att anhörigvårdaren fyller 65 år, kommenterade hon.

Tunga lyft

Arbetsuppgifterna är likartade för de anställda anhörigvårdarna oavsett deras ålder. Det som de äldre anhörigvårdarna gör i större utsträckning än de yngre är hjälp med av- och påklädning, hjälp att ta sig i och ur sängen, hjälp vid toalettbesök och vändning i sängen. En dryg tredjedel av de äldre anhörigvårdarna har tunga lyft och för en del har det fysiskt tunga vårdarbetet lett till att de själva fått kroppsliga problem.

De flesta anhörigvårdare bor med vårdtagaren och finns alltid till hands om vårdtagaren behöver hjälp på natten. Det är vanligare bland äldre anhörigvårdare att få sin nattro störd än bland yngre.

Plus och minus

För både äldre och yngre anhörigvårdare finns plus- och minussidor med arbetet. Bland nackdelarna nämndes att arbetet är fysiskt och psykiskt tungt, lönen är låg i förhållande till arbetsinsatsen, man känner sig nästan aldrig ledig, flertalet får inte sova en ostörd natt och att vårdarbetet är svårt att kombinera med lönearbete.

Som positivt framhölls att arbetet är givande, man känner sig behövd och uppskattad av vårdtagaren – och av samhället eftersom man fått en avlönad anställning (men man är alltså missnöjd med att lönen är låg). De flesta har emellertid inte fått sämre ekonomi sedan de blev anställda anhörigvårdare, ibland beror det på att de varit obetalda vårdare innan anställningen.

Dramatisk minskning

Antalet personer som får hjälp från hemtjänsten har minskat drastiskt sedan 1970-talet, trots att de äldre blivit fler. Idag prioriteras de allra mest vårdkrävande, vilket i praktiken ofta innebär att de som får hemtjänst är äldre än 80 år och saknar anhöriga. Men också bland dem över 80 år har hemtjänsten minskat. År 1980 hade 36 procent av alla över 80 år hemtjänst, men 1996 hade andelen minskat till 20 procent.

– Jag studerade äldreomsorgen på 1980-talet och redan då stod anhöriga för den största delen av omsorgen av äldre. Så är det än mer idag; man räknar med att anhöriga till äldre ger dubbelt eller tre gånger så mycket hjälp som samhället, sade Ann-Britt Mossberg Sand.

När hemtjänsten skärs ned samtidigt som antalet äldre ökar så läggs allt mer vårdarbete över på de anhöriga. Det borde förstås avspeglas i att fler anhöriga får ekonomisk ersättning för sitt vårdarbete – men istället har både antalet anställda anhängvårdare och bidragen till anhöriga minskat. År 1971 fanns det 19 000 anhängvårdare anställda i Sverige, år 1980 var de 10 000 och år 1995 hade antalet minskat till 4000 personer. Bidragen har haft samma utveckling: år 1982 fick 21 000 personer någon form av bidrag för vård av anhörig, år 1995 hade antalet minskat till 7000 personer.

Större krav på kvinnor

Det finns alltså en tydlig trend att anhöriga mer sällan får ekonomisk ersättning än förut. Kommunerna förklarar det ibland med att de äldre blivit friskare så att behoven skulle vara mindre. Men Ann-Britt Mossberg Sand var långt ifrån övertygad om att den förklaringen håller. Hon pekade bland annat på att allt fler blir allt äldre, vilket

innebär att det finns fler gamla skröpliga med stora vårdbehov, liksom att demenssjukdomar ökar med stigande ålder.

Hon menade också att man kan avläsa en förskjutning i samhällsklimatet i synen på ansvarsfrågan. Tidigare ansåg man att det var hemtjänstens uppgift att ge omsorg till de gamla, idag tycks det vara i sin ordning att förutsätta att familj och anhöriga ska ta ett stort ansvar.

Trycket på närstående att ställa upp och hjälpa en vårdbehövande anhörig är olika. Kvinnor har större krav på sig att hjälpa närstående än män. Det är också olika vilken uppskattning man får: män får mer uppskattning än kvinnor om de vårdar en anhörig. Fruar som vårdar sin make får minst uppskattning av alla, oavsett ålder.

Hellre betald anhängvård än obetald

Det vore önskvärt att anställda anhängvårdare fick samma arbetsvillkor som jämförbar vårdpersonal. Så är det inte idag. Anhängvårdarna har ett mer ensamt jobb, otryggare anställning, oftare deltid och får lägsta möjliga timersättning.

– Trots nackdelarna med att vara anställd anhängvårdare är det en mycket bättre lösning än vårdbidrag eller helt obetalt arbete. En anhängvårdare har ändå en pensionsgrundande anställning som liknar annat lönearbete. Att istället utföra arbetet obetalt och utan valmöjlighet är en form av samhälleligt utnyttjande, summerade Ann-Britt Mossberg Sand.

Konferensen arrangerades av Sveriges Gerontologiska Sällskap (SGS) och den parlamentariska beredningen SENIOR 2005 – äldrepolitik för framtiden

Äldrepolitik för framtiden